

משה לויב *

יחסם של הבריטים למעפילים במחנות קפריסין **

הבריטים שהיו אחראים למחנות המעפילים בקפריסין (1946—1947) היו, כמובן, מממשי מדיניותו הידועה לשמצה של ארנסט בוויין, להגליית עולים בלתי-חוקיים, איי. גיי. איי. הפירוש הבריטי הרשמי לראשי התבות הללו היה — עולים יהודים בלתי חוקיים, Illegal Jewish immigrants וכשאי השתמשתי באותם ר"ת בשיחותי איתם, הם ידעו שכוונתי היתה — לעולים יהודים עצורים Intercepted Jewish immigrants, ואמנם הבהרתי להם זאת. הצבא, הרשויות בפלשתינה ובקפריסין, וכן המשרד לעניני מושבות בלונדון נקראו להוציא לפועל את מדיניותו הקשה של בוויין. עלי לציין שמלכתחילה נוכחתי לדעת שיש לעשות הפרדה מוחלטת בין בוויין לבין אנשי צבא ואחרים בקפריסין. למרות שבאופן כללי הם ואנחנו היהודים, היינו להלכה יריבים, אך למעשה — בדרך-כלל — לא כך היה הדבר. אנשי הצבא, ובמיוחד המפקדים, פעלו במצפון ישר, אולם היה ברור שאין הדבר-לטעמם, כפי שקולונל וידיקומב, המנהל הראשון של המחנות, אמר לי: "זה איננו עיסוק לחייל. אינני רוצה להיות סוהר של גשים וילדים".

אני חושב שטוב יהיה לתת דוגמא שתבהיר מה כוונתי בהבדלי הגישות בין יוצר המדיניות בוויין לבין מממשיה. מייג'ור ניזמן, למשל, היה מפקד מחנה 55, שהיה הראשון לקליטת עצורים. הוא היה בשנות ה-50 לחייו, רך בדיבור, בעל חזות צבאית אבל לחלוטין אנושי, לחלוטין לא-צבאי בגישתו. אני משתמש במלה צבאי, לציין קשיחות, רשמיות, משמעת נוקשה, והמושג לא-צבאי הוא

*... משה לויב, או כפי שנקרא באנגלית בפי האמריקאים והבריטים — מוריס לאוב, היה נציגו של הג'וינט במחנות המעפילים בקפריסין ופעל רבות להקלת מצוקתם ולעידודם. עם תיסול המחנות ועליית המעפילים ארצה מונה לנציג הג'וינט במרוקו. לאחר מכן שימש כמנהלו של מכון איוו"א בניו-יורק.
** פרק מתוך ספר זכרונות על תקופת מחנות המעפילים בקפריסין,

היפוכם של אלה. מייגזר ניומן נטרד מן העובדה שמחנהו הפיל נשים וילדים. לא לעיסוק שכזה קיבל את אימונו הצבאי, והוא עשה ככל יכולתו כרי לעזור. הוא אפילו עשה מעשים שלא היה אמור לעשותם. לרוגמא, הוא הגריל את מנות החלב והירקות עבור מחנהו, מתוך ידיעה שזאת הפרה מכוונת של ההוראות. למרות שידעתי על כך, לא אמרתי דבר, אך בעבודתנו המשותפת הוא בוודאי הרגיש את הבעת הערכתי האילמת.

באותו מחנה ארע המקרה המצער שגרם למותו של שלמה חיימזון בשער המחנה, אבל ניומן לא היה האחראי לכך. ארם אחר שהיה אחראי לבטחון במחנה, קריקטורה של קפטיין בריטי, הוא שנתן את ההוראה. כאשר המת נישא על כתפי חבריו אל המשאית שתוביל אותו לבית הקברות, עמד המייגזר ניומן דום, בהבעת כבוד אילמת לנפטר.

מקרה אחר. שני סמלים בריטים נתלו בירי האצ"ל כגמול על ירי חיילים יהודים. חטיפת הסמלים היתה בכוחות בעולם כולו במשך כמה שבועות. התליה עצמה גרמה לזעזוע כבר לחלק מהם ונראתה כהתפתחות צפויה בעיני אחרים. איש הקשר במחנה באותם הימים היה מר סמית. כאשר פגשתיו אחרי פרסום החדשות על התליה, הוא היה עניני ורוגז שלא כדרכו, ואמר לי דבר שהתפרש כאילו הייתי בין האחראים למעשה, או שכולנו היינו אחראים לכך, בעיניו. הגבתי על דבריו במלים אלו: "אינך מערכב ביני לבין הפלשתינאים? אני אזרח אמריקאי. אתה יורע שיש לי חלק בענינים אלו באותה המידה כפי שיש לך. בבקשה, אני מבין ללבך, אבל אל תפרוק את רוגזך עלי". הוא קיבל את הרברים ברוח בה הם נאמרו על ידי, אך למרות זאת יחסינו הצטננו למשך התקופה הקצרה שהוא נשאר בתפקיד עד בוא מחליפו.

ביום התליה היה עלי לטפל בכמה ענינים בבית החולים הצבאי הבריטי שבקפריסין. גם בית החולים, היה מוקף בגרר תיל והכניסה הותרה רק עם הצגת תעודות זהות. סמל בריטי היה אחראי על האספקה ונהג להביא לאחיות סדינים, תחבושות ושאר אספקה רפואית, לפי בקשתן. באותו יום. יום התליה, פגשתי אותו, הוא ברך אותי ברכו הקלילה והמשיך בעבודתו. רק מאוחר יותר למדתי לדעת שהוא היה בן דוד של אחר החיילים שנתלו, אבל הרבר לא מנע ממנו להמשיך במילוי חובתו.

שני מנהלים של המחנה, שני קולונלים, התפטרו כי לא יכלו לבצע את תפקידם. הראשון, קולונל ווידיקומב, היה ממוצא קוקני cockney, חייל מהשורה שטיפס בסולם הררגות. ארם שעשה כל שביכולתו במסגרת תפקידו כדי לעזור לנו. הייתי פוגש אותו כמעט בכל יום במשרדו, ולעתים קרובות הייתי יושב אל שולחנו ומשוחח עימו בעניני המחנה. כשהכרנו זה את זה קצת יותר, שוחחנו אפילו בענינים אישיים, ויום אחר אמר לי ווידיקומב, כי אינו יכול להמשיך בתפקידו. הוא ביקש העברה למקום אחר מפני שאת תפקידו הנוכחי לא יכול היה לכנות שרות צבאי. כאשר ווידיקומב עזב, העניק לו הג'ינט מערכת כלי כסף במתנה, לקראת נשואיו הקרובים עם אחת החיילות שבפיקורו.

קולונל דנט, שבא אחריו, היה שותף לרגשות אלו למרות שמוצאו היה משכבה חברתית שונה מזו של ווידיקומב. בעוד שווידיקומב היה קוקני, היה דנט ממוצא אריסטוקרטי. האנגלית שלו היתה יפה, איטית ומדויקת, כצפוי

מאנגלי שחונך וגדל בחברה הגבוהה. דנט בילה חלק נכבד מזמנו בקסילוטימבו, בו מוקמו מחנות החורף. מחנות אלו נמצאו בקרבת הים, אולם איש לא הורשה לרחוץ בו מסיבות בטחון. במתנה 64, אתד ממחנות החורף, היו ילדים רבים, ובחדשי הקיץ החמים הם היו צופים בים בגעגועים. בקשתי מקולונל דנט להרשות לילדים ללכת לרחוץ בים. הוא טען כי אינו יכול, מאחר וידיו כבולות. לא הסתפקתי בתשובה זו ובקשתי אותו שוב ושוב. בסופו של דבר הוא הסכים והילדים הורשו ללכת לשחות, בתנאי שבמבט לאחור נראה בעיני קומי ומעורר צחוק. התנאי היה שלפני קבוצת הילדים ינוע טנק עם מכוונת יריה מכוונת כלפיהם ומאחורי הילדים ינוע טנק נוסף. הדבר נמשך כך במשך יומיים עד שהמצב הפך למגוחך, משום שילדים הם ילדים והחיילים, אולי חלקם אף אבות, נוכחו לדעת שמדובר בילדים ובמהרה רבים מהילדים היו רוכבים על הסנקים... גם דנט התפטר במחאה על תפקידו ועל הנעשה בקפריסין.

אדם שעבר על כל כללי המשחק, וביודעין, היה קפטיין מייטלנד. הוא התחבר עם יהושע ליבנר, היה מבקרו לעיתים קרובות ומספר לו על ענינים שלא היה אמור לשוחח עליהם. הוא ידע שלעתים היו הליבררים נותנים מחסה לאנשים שברחו, והיה מזהיר אותם לפני כל חיפוש צפוי. מייטלנד, מעל ומעבר לכל חבריו שגילו הבנה כלפינו, הוא התגלמות של אחד מחסידי אומות עולם.

בתחילת תקופת המחנות בקפריסין, היה יהודה מגנס, נשיא האוניברסיטה העברית, בין יושבי-הראש של הגזינט. באחד מביקורי הראשונים בארץ אתרי בואי לקפריסין, הלכתי לכקר את ד"ר מגנס ואשתו בביתם שהיה מוקף בגינת חמד ברחביה שבירושלים, וסיפרתי לו את סיפורנו. מגנס ביקש ממני להצטרף אליו לפגישה עם הנציב העליון הבריטי, גנרל סיר אלן גורדון קאנינגהאם, שהיה אחראי לביצוע המנדט בירושלים, והתגורר בבנין הממשלה שהיה תחת משמר מיוחד, בגלל הזמנים הקשים. התקבלנו בלבביות. מסתבר שמגנס הוא היו תברים טובים, ואני שפכתי את מרי ליבי והבעתי את מחאתי כנגד הכליאה במחנות וכנגד העובדה שמזון, טיפול רפואי ושאר צרכי יום-יום שסופקו רשמית בידי הבריטים, לא סיפקו את צרכי המחנה, ובשל כך על הגזינט מוטל לבוא לעזרה. הוא הקשיב בהבנה, הודה למגנס ולי על פעילותו של הגזינט והבטיח לעשות ככל שביכולתו. ד"ר מגנס סיפר לי מאוחר יותר שהנציב העליון אכן כתב מכתב נוקב לרשויות המתאימות בלונדון, אך ללא הועיל. בשיחתנו היה ברור, שהוא היה מוטרד עד עומק ליבו בגלל המחנות והמתרחש בהם.

לסיר גודפריי קולינס מגיעה תשומת לב מיוחדת. הוא היה איש הקשר השלישי בין הבריטים לבינינו. הוא היה בעל תפקיד אזורי נכבד בהודו, ודומני שחזר מגמלאות כדי למלא את התפקיד בקפריסין. היה בשנות הששים לחייו, רזה וגבוה, ממעט בדיבור, קודקטי ובלתי ניתן לפיענוח. לעולם לא ידעתי אם דברי, אישית, עשו עליו רושם או שמא הקשיב מתוך חובת תפקידו. תשובתו הרגילה לבקשותי, אלא אם כן יכול היה לפעול מיידית, היתה כי יעיין בדבר או יחקור בנושא. אחד הנושאים שנדונו בינינו במשך חדשים, היה בקשתי לבניית מבנה מיוחד עבור התינוקות הרבים שודשו טיפול. אלפיים תינוקות נולדו בקפריסין, כמעט כולם בבית-החולים הצבאי הבריטי, ולאחר מכן הובאו חזרה למתנה אל אמותיהם. האחיות שלנו והמטפלות עמדו על כך שיש לבנות

בית-תינוקות כי אוהל או בקתה לא סיפקו תנאים הולמים לתינוקות רפים. בקשתי וקבלתי תוכנית של בית תינוקות כזה. הסתבר שמדובר היה במבנה לא קטן, חדר בגודל 50X30 מטר ובו הרבה חלונות, עריסות מיוחדות ושולחנות מתאימים, ארוגות לאספקה ושולחנות לטיפול רפואי בתינוק. בקיצור, בגין בהחלט יקר, הבאתי את הענין בפני סיר גודפריי קולינס וזכיתי בתשובה הרגילה: "אעייך בדבר". בסופו של דבר, אחרי כמה חדשים של הפעלת לחץ כמעט יומיומית בנושא, הגיעה תשובה חיובית והמבנה הוקם. האחיות טענו שאפילו בפלשתינה אין מבנה שישווה לו באיכות. לאחר שנסגרו המחנות, חדשים רבים לאחר מכן, שמעתי מסיר גודפריי שהוא לא סתם "עייך בדבר", אלא כתב מכתבים דחופים בהם הציג את בעייתו כאילו היתה שלו, ובלשון תקיפה ביותר.

בטוחני שמכתביו והתעקשותו הם שהפכו את רעיון בית-התינוקות למציאות.

את גישתו של אדם גוסף, השרד לענייני קולוניות, סיד ארתור קריץ' גזנס, אפשר לסכם בציטוט מהנסרד, הפרסום הממשלתי הרשמי מיום 17.2.1949: "אני מציין בהכרת תודה את פעילות הוועדה האמריקאית לענייני החלוקה בהגהלת מר לויב, אשר לא חסכו מאמץ או כסף כדי לספק צוות סיעוד ושרותים לעצורים". איני יודע אם זה אופייני לבריטים להודות לאחרים הממלאים את חובתם. אופייני או לא, אך קריץ' גזנס אכן הודה לגיינסט ולי על עבודתנו. דבריו הנ"ל מסכמים את הגישה כלפינו של אותם אנגלים שהיו שונים מבווין.

הנה דוגמא נוספת של הגישה הבריטית. הפעם גישתו של מושל קפריסין. אחד מהמנהלים הרפואיים הראשונים שלנו היה ד"ר חיים רפפורט. כשד"ר רפפורט הגיע למחנה, הוא היה צעיר, מלא מרץ, ושקוע לחלוטין בתפקידו כרופא המחנה, וכפי שגיליתי מאוחר יותר, היה גם מעורב בפעילות מחתרית עם ההגנה. הוא היה רופא מעולה וכולנו חבבנו אותו. הוא טיפל לא רק באנשי המחנה אלא גם בצוות הגיינסט. הוא טיפל בי כאשר חליתי, ואפילו כמה מהבריטים זכו לטיפולים, ולבקשתם, גם נשותיהם. כמוכן שהסכמנו לכך מתוך הרושם שאפילו הבריטים הכירו בעליונות הטיפול הרפואי שלנו על זה שלהם. ד"ר רפפורט פגש את אשתו לעתיד במחנה. היא היתה אחות, ואני זוכר את שמה הפרטי בלבד — לילקה, בחורה נאה מאוד בעלת שיער שחור. תוך כדי עבודתם המשותפת הם התאהבו והתחתנו בקפריסין, בביתנו שבפמגוסטה.

ידעתי על כמה מפעולותיו של ד"ר רפפורט שלא תאמו לחלוטין את כללי המשחק. לדוגמא, לפני בואה של לילקה, הוא נהג להוציא מהמחנה את אחת העצורות שהיתה גם היא רופאה, ולהביאה בגלוי לדיקתים במלון סבוי. אני מתאר לעצמי ששומרי המחנה חשבו שהיא אחת מעובדות הגיינסט. כנראה שהיתה לה תעודת זהות מזויפת. למרות שידעתי על כך לא אמרתי דבר. האמנתי שאם הם יכולים לצאת מזה בשלום, מדוע לא יעשו זאת. מדוע שלא תוכל רופאה שעזרה לנו, למרות היותה עצורה, לזכות לעתים לצאת לחופשה בעיר?

יום אחד בקיץ 1947 נקראתי על ידי הבריטים, אשר אמרו לי שד"ר רפפורט לא יוכל יותר לבוא למחנה. הבעתי את מחאתי בלהט, אך ללא הועיל. כשהבנתי שמחאותי אינן מביאות לפתרון, החלטתי לשוחח ישירות עם מושל קפריסין. בדרך-כלל שכן בית הממשל בניקוסיה, אולם בקיץ עבר הממשל להרי

טרודוס, שגובהם עד 2000 מטר, והם נמצאים במרחק של שעותיים מקדניה, אחת משש העדים הראשיות של קפריסין. המושל קיבל אותי ללא עיכובים, ולאחר שהציע לפני את התה המסודתי — פתחנו בשיחה. הוא סיפר לי שעל רפפורט לעזוב בגלל עדויות חותכות שהוא היה מעורב בהבדחת אנשים אל מחוץ למחנה. כדי לחזק את דבריו, הראה לי המושל תיק על דפפורט שהיה מלא דו"חות מרשיעים על פעולותיו הבלתי חוקיות. לא היה לי מה להשיב, למרות זאת הבהרתי לו שלא היה לי שמץ מושג על פעילות זו, וזאת היתה אמנם האמת. סיפרתי לו שאנשי המחנה הגיבו בצעד רב על הרחקתו הבאתי לפניו את ההצעה הבאה: בקשתי שיאפשר לרפפורט לחזור למחנה תוך מתן הבטחה מצדי שתוך שניים עד שלושה שבועות הד"ר דפפורט יתפטר ועוזב. זה היה עבורי אמצעי להציל את כבודו, ואם תרצו גם עבור הבריטים, וכן אמצעי להרגעת הרוחות במחנה. המושל הסכים, ד"ר דפפורט חזר למלא את תפקידו, ולאחר מספר שבועות פורסם כי עליו לחזור לפלשתינה, בגלל צורך דחוף בעזרתו הרפואית שם.

בחושבי על אותו ענין, ולאחר ששוחחתי עם כמה אנשים בנושא, הגענו לשתי מסקנות בדבר פעולתו של המושל. ראשית, כאדמיניסטרטור הוא הבין אותי ואת הבעיה שעמדה לפניו כאדמיניסטרטור, ולכן היה מוכן להושיט יד לעזרה. שנית, כבריטים דכים אחרים הוא בעצם לא הסכים לכל ענין המחנות, ומכיון שמצא את עצמו נאלץ לטפל בנושא שנכפה עליו מגבוה, עוד ככל יכלתו.

ואסיף עוד דבר בקשר לאותו מושל: כשנסגרו המחנות, הוא ביקש שאבוא לסעוד עימו בבית הממשל, הפעם בניקוסיה. אחרי הארוחה הוא דיבר ביובש על הבעיות שיועמדו, לדעתו, בפני הממשלה החדשה בישראל. הוא צפה שהממשלה הישראלית, בגלל חוסר נסיון מדיני, תיפול במהרה, כי העולם הערבי יזכה בנצחון, וכי בעצם לא תצמח שום טובה מעצמאות ישראלית. הוא אמר לי זאת ללא שמץ של שביעות רצון. בקולו ולא מתוך סימפטיה לישראלים. הוא פשוט הציג את שיפוטו ותורת דעתו כבעל נסיון. הוא טעה, כמובן, כולנו יודעים זאת. אבל הוא היה, כאחרים שתוארו בפרק זה, בריטי שחעגוג היה לעסוק עמו בענינים עדינים שנגעו למחנה.

ענין אחד שגרם לרשויות הבריטיות הוצאות ניכרות, היה רעיון של ד"ר רוונצווייג, באותה עת רופא השיניים הראשי שלנו. הוא חשב שזאת חובת הצבא או חובתם של הבריטים, לדאוג למצב שיניהם של כל יושבי המחנה. אם זאת אכן היתה חובתם איני יודע, אולם, אם יכלנו לזכות בטיפול זה ע"י הצבא הבריטי, ודאי ששמחנו על כך היות והדבר יחסוך בעתיד לישוב או למדינת ישראל ולאנשי המחנה עצמם — הוצאות מדוברות של טיפול שיניים. הצגתי את הענין בפני סיד גודפריי וזמן קצר לאתר מכן הוא הביע את הסכמתו, וכתוצאה ממנה הוקמה מרפאת שיניים עם ציוד מלא, ארבעה כסאות וכל הנלווה לכך. הגצינט הביא רופאי שיניים נוספים שנגשו ישר לעבודה, והכל — החל מסתימה ועד שיניים תותבות — שולם על ידי הבריטים. אני בטוח שלהסכמתו של סיר גודפריי לבקשתי, היה חלק נכבד בהקמתה של מרפאת השיניים. בהקשר לכך זכור לי ענין משעשע: תמיד היו אדבעה רופאי שיניים

במרפאה, ובשלב מסוים שמות המשפחה של ארבעתם התחילו ב־רוזן: ד"ר רוזנצווייג, ד"ר רוזנטל ועוד שני רוזן משהו. בקיצור, היו בריטים כאלה ואחרים וכפי שניסיתי להראות, יש למתוח קו חדי־משמעי בין בוין לבין אותם שנאלצו לציית להוראותיו. לעתים קרובות הרהרתי בגישתם ותהיתי. מעולם לא הגעתי למסקנה ברורה, מלבד העובדה שהם הפגינו רגשות אנוש. לעומתם, במצבים דומים בארצות אחרות ובצבאות אחרים רגשות אנוש אלו נותרו חסומים. מסקנה אחת אליה הגעתי היא, שאם הייתי צריך להיכלא במחנה, הייתי בוחר בבריטים כסוהרי, ולא בצרפתים, ולא בגרמנים כמובן, ואפילו לא באמריקאים. ניצוץ האנושיות, אשר נשים וילדים ושאר קשיי־יום בקפריסין עוררו בהם, הוא לדעתי מאפיין יחיד במינו לצבא הבריטי.

מ ש ו א ה

קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה

פרך י"א

משואה, יד לחברי תנועות הנוער הציוניות בשואה ובמרי

תל-יזחק — תל-אביב, ניסן תשמ"ג — אפריל 1983